

УДК 342.8

Шмат А.С.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ВПЛИВ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ СИСТЕМ НА ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ

У статті розглядаються загальні особливості та механізми впливу електоральних систем на функціонування держави та політичну ситуацію. Визначаються характеристики виборчих моделей, за допомогою яких можна вплинути на політичну систему. На прикладі Польщі аналізується роль електоральних правил під час трансформації режиму.

Ключові слова: електоральна система, електоральна модель, вибори, Польща.

Шмат А.С.

ВЛИЯНИЕ ЭЛЕКТОРАЛЬНЫХ СИСТЕМ НА ГОСУДАРСТВООБРАЗУЮЩИЕ ПРОЦЕССЫ

В статье рассматриваются общие особенности и механизмы влияния электоральных систем на функционирование государства и политическую ситуацию. Определяются характеристики избирательных моделей, с помощью которых можно подействовать на политическую систему. На примере Польши анализируется роль электоральных правил во время трансформации режима.

Ключевые слова: электоральная система, электоральная модель, выборы, Польша.

Shmat A.

IMPACT OF ELECTORAL SYSTEMS ON THE STATE BUILDING PROCESS

The article deals with general features and mechanisms of influence of electoral systems on the state functioning and political situation. Characteristics of electoral models that have ability to influence on the political system are defined. On specific example (Poland) analyzed the role of electoral rules during transformation of regimes.

Key words: electoral system, electoral model, elections, Poland.

Вплив електоральної системи держави на особливості її функціонування є темою багатьох досліджень, що не втрачає актуальності починаючи з середини ХХ ст. і до сьогодні. Виборча система являє собою не просто спосіб збору та переведення голосів виборців у мандати, вона є засобом впливу на політичну систему. До питання електоральної інженерії звертаються як новоутворені держави, що шукають відповідну до власних проблем електоральну модель, так і держави, що потребують реформування наявних виборчих правил для вирішення тих чи інших внутрішніх проблем. Мета даної статті – виявити

напрямки впливу електоральних правил на політичну систему; з'ясувати, за рахунок яких факторів здійснюється цей вплив; прослідкувати значення електоральної системи в умовах зміни політичного режиму. Як приклад буде розглянутий процес становлення виборчої системи у Польщі під час переходу до демократії кінця 80-х – початку 90-х років.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що вивчення особливостей впливу електоральних систем на політичну систему держави є нагальним питанням для України, що на даний момент перебуває у пошуку ефективної виборчої моделі. Питання впливу електоральних систем розглядається у працях таких авторів, як М. Дюверже, А. Лійпгарт, С. М. Ліпсет, Р. Таагепера, М. Шугарт, Б. Грофман, П. Норріс, К. Джадда, Т. Кіс, Г. Кокс, М. Галлахер. В

Україні дослідженням електоральних систем займаються Г. Зеленько, В. Кремінь, І. Кресіна, С. Кримський, Ю. Павленко, Л. Кочубей.

Результати будь-яких виборів залежать не лише від власне волевиявлення громадян, але й від правил, за якими відбувається збір та конвертація голосів виборців. Особливо яскраво це простежується у процесі парламентських виборів, тому увага в даній роботі буде зосереджена саме на них. Використання державою тієї чи іншої електоральної моделі впливає на ряд таких параметрів політичної системи, як: кількість партій; масштабність представництва малих партій та інтересів меншин; масштаб представництва різноманітних груп населення; сформованих за гендерними, расовими, релігійними та ін. ознаками; ступінь диспропорційності при виділенні місць для партій, що отримали рівну кількість голосів; імовірність створення однопартійного уряду; тривалість перебування кабінетів при владі; спонукальні стимули для розвитку у законодавця локальних установок; електоральна „чутливість” законодавчої влади до зміни вподобань електорату; конфлікти між президентом і парламентом та ін. [1, с. 29]. Узагальнюючи, можна сказати, що електоральна система, визначаючи специфіку збору і переведення кількості голосів виборців у кількість місць у законодавчому органі, впливає на кількість партій, що ефективно функціонують у політичній системі держави, та на стабільність політичного режиму. Відомі дослідники Р. Таагепера та М. С. Шугарт говорять про те, що особливості електоральної системи здатні викликати значні політичні наслідки, і навіть розпад країни. При цьому вони стверджують, що змінити виборчі правила набагато легше, ніж багато інших складових політичного устрою, тому електоральна система – багатообіцяюче поле для політичної інженерії, хоча легкість зміни правил гри не слід перебільшувати. Вони слушно зауважують, що абсолютної свободи у виборі електоральної системи не існує, оскільки вона обмежена місцевими політичними умовами та традиціями, а електоральні системи є досить інертними [2].

Серед значимих характеристик електоральних систем, від яких залежать особливості їхнього впливу на політичний процес, можна назвати такі. По-перше, тип системи, яка використовується, – мажоритарна, пропорційна, змішана чи інша, та їх

різновиди. Ще у 1954 році М. Дюверже запропонував так званий закон, згідно з яким вибори на плюральній (відносної більшості) основі при одномандатних округах в цілому сприяють формуванню двопартійної системи, а пропорційні виборчі системи сприяють формуванню багатопартійної політичної системи [1, с. 33]. Сучасні дослідження пішли набагато далі цього тезису, розглядаючи та конкретизуючи кожен з можливих типів систем окремо. По-друге, тип формули, що використовується для переведення голосів виборців у парламентські місця при використанні пропорційних систем. Існують різні математичні формули для переведення отриманої кількості голосів у парламентські місця, перерозподілу голосів, поданих за непрохідні партії, котрі діють за неоднаковими принципами та можуть сприяти як малим, так і великим партіям, або тяжіти до якомога більш точного представництва відповідно до кількості поданих голосів. По-третє, висота виборчого бар'єру. Загальна закономірність полягає в тому, що низький виборчий бар'єр, з одного боку, забезпечує найбільшу репрезентативність існуючих у суспільстві політичних поглядів, але, відповідно, може провокувати фрагментацію суспільства та політичних сил і неспроможність сформувати коаліцію у парламенті. Високий виборчий бар'єр відсікає радикальні сили, консолідує політичні угруповання, але спричиняє високий рівень диспропорційності через утрату голосів, поданих за партії, що не подолали бар'єру, та сприяє домінуванню кількох великих партій. По-четверте, це кількість, розмір і специфіка утворення виборчих округів. Так, межі округів можуть формуватися, щоб штучно виокремити територію, на якій певна партія може отримати перемогу, що отримало назву „gerrymandering”.

Таким чином, електоральна система є вагомим фактором, що впливає на функціонування держави. Важливим є питання того, як формується електоральна система в моменти зміни політичного режиму та як вона впливає на перебіг трансформаційних процесів. Нестабільна політична система країни є найбільш чутливою до типу виборчої системи порівняно зі сталими системами [3]. Перехід до демократії як процес становлення основ демократичного політичного ладу характеризується співіснуванням інституційних елементів авторитаризму й демократії та непевністю результату. Його початком вважається

прийняття рішення про проведення конкурентних виборів, а кінцем – прийняття влади урядом, що сформовано на основі результатів виборів, що має можливість реалізовувати свою політику [4, с. 374]. Отже, виборча система відіграє першочергову роль під час демократичних переходів. Для будь-якої країни, що відходить від авторитарного режиму, постає необхідність створення електоральної системи, що змогли б втримати демократичні трансформації. Показовою для дослідження впливу електоральних систем під час реформації політичної системи є зміна принципів проведення виборів до парламенту, що відбувалася у Польщі у 1989-1993 роках. Розглянемо, які виборчі моделі застосовувались для парламентських виборів у Польщі під час переходу до демократичного режиму, як і за рахунок чого вони впоралися з процесом становлення демократичної системи, та в яких сферах ті чи інші особливості виборчих правил спричинили проблеми.

Польща була в авангарді демократичних змін, її характерною рисою був високий рівень організації опозиційного руху, що чинив суттєвий тиск на владу. Логічним і вирішальним наслідком цього був початок 6 лютого 1989 року офіційних переговорів – „круглого столу” – між владою та опозицією, що завершилися підписанням компромісної угоди. Вона передбачала проведення демократичних виборів протягом чотирьох років, а перед цим було передбачено так звані контрактні вибори до парламенту. Важливим є те, що за домовленостями „круглого столу”, створювалася верхня палата парламенту – Сенат, котра мала стати місцем представництва опозиції. За умовами контрактних виборів 65% мандатів у Сеймі зберігалося для правлячо-коаліційного табору, а 35% припадали на незалежних кандидатів. Ці вибори проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості, у двох турах, у багатомандатних виборчих округах з наперед визначеною кількістю місць для компартії з її союзниками та для незалежних кандидатів [4, с. 379]. Територію держави було поділено на 108 виборчих округів, від 2-х до 5-ти мандатних. За 35 мандатів (в межах 65%) змагалися кандидати з загальнодержавного виборчого списку [5 с. 509]. Але навіть контрактні вибори змогли продемонструвати відсутність підтримки виборцями діючої влади. Так, показовим є те, що кандидати від правлячих партій

найчастіше не могли здобути абсолютну більшість голосів у першому турі, на відміну від представників опозиції, котрими виступали кандидати Громадянського комітету („Солідарності”). В I турі кандидати Громадянського комітету здобули 160 з 161 можливих мандатів, а кандидати від влади здобули лише 3 мандати у виборчих округах і 2 у національному списку з можливих 299 [5, с. 511]. Вибори до Сенату 1989 року, на відміну від виборів до Сейму, були змагальними і конкурентними, і не мали ніяких контрактних обмежень. Вони також проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Виборчі округи були 2-х і 3-х мандатними [6, с. 106]. Якщо пропорції представництва влади та опозиції у Сеймі були наперед встановлені, то на виборах до Сенату представники Громадянського комітету отримали дев'яносто дев'ять мандатів зі ста можливих. Характерна особливість мажоритарних систем, за якою переможець отримує усе, зіграла проти правлячих сил. І хоча Сенат не відігравав суттєвої ролі у політичній системі, ці вибори продемонстрували повну неспроможність правлячих сил конкурувати з опозицією. Отже, основною метою парламентських виборів 1989 р. було розподілення мандатів між двома силами – владою та опозицією, тому і правила проведення виборів встановлювались саме для цього. Результати голосування продемонстрували масштаби підтримки виборцями опозиції. Дві з правлячо-коаліційних сил – Об'єднана селянська партія та Демократична партія – утворили коаліцію з представниками Громадянського комітету, що дало шлях для створення некомуністичного уряду [4, с. 380]. Таким чином, завдяки навіть частково вільним „контрактним виборам” стало можливим відсторонення існуючої влади.

Наступні, вже цілком вільні, вибори відбулися 27 жовтня 1991 р., і проходили вони за новими правилами, що мали безпосередній вплив на недієздатність парламенту. Опозиційні сили були згуртовані у боротьбі проти режиму, але насправді не мали єдиного розуміння подальшого розвитку, ідеологічних засад, управлінської політики. Ситуація загострювалася через економічну кризу. Виборчі правила були ухвалені в умовах відсутності парламентської єдності, коли кожне з розрізнених політичних угруповань прагнуло забезпечити собі місце у наступному парламенті, тому прийнята електоральна модель сприяла

малим партіям. Президент, що виступав за змішану виборчу систему, двічі накладав вето на закони про вибори, проте вето було подолане [5, с. 512]. Ця ситуація відображає одну з проблем електорального реформування, котра полягає в тому, що парламентські сили тяжіють до ухвалення виборчих законів, що сприяють, в першу чергу, їх власному успіху, а не потребам політичної системи. Отже, вибори до Сейму в Польщі у 1991 році відбувалися на пропорційній основі. При цьому виборчого бар'єру встановлено не було. Розподіл мандатів проходив за методом Хейра-Німейєра, що тяжіє до пропорційності при переводі голосів виборців у парламентські місця і не надає переваг великим партіям. У країні було створено 37 виборчих округів, від 2-х до 17-ти мандатних [6, с. 107]. Великі виборчі округи також сприяли слабким угрупованням. На виборчі округи припадало загалом 391 місце в Сеймі, 69 місць були розподілені на загальнодержавному рівні між виборчими комітетами, які набрали не менше 5% голосів або здобули мандати як мінімум у 5 округах [5, с. 512]. Оскільки електоральна система нічим не стримувала слабкі сили, до Сейму потрапили представники 29 виборчих комітетів, і лише 9 з них набрали більше 5% голосів [5, с. 513]. Показовим, зокрема, є те, що однією з партій, котра отримала 16 мандатів у Сеймі, була Польська партія любителів пива [6, с. 107].

Надмірна відкритість електоральної системи 1991 р. є очевидною. Використання даної електоральної моделі призвело до деструктивних наслідків, поглибило фрагментацію політичної системи. Найсильніше угруповання (Демократичний союз) отримало усього 12% голосів [6, с. 107]. Створення коаліційної більшості та ефективна робота парламенту була неможлива. Президент призначив позачергові вибори. Їх правила враховували попередні помилки. Для забезпечення ефективної роботи необхідно було застосувати виборчу модель, котра б сприяла утворенню коаліції, і, відповідно, обмежила доступ до парламенту малих партій. Задля цього нове положення про вибори, що було ухвалене 28 травня 1993 р., передбачало такі зміни: зменшення розмірів виборчих округів (тепер їх було 52), заміну методу Хейра-Німейєра на метод д'Ондта та введення виборчих бар'єрів на рівні 5% для партій, 8% для коаліцій та 7% для загальнонаціонального списку [6, с. 108].

Запровадження методу д'Ондта для переведення отриманих голосів виборців у парламентські місця діяло на користь великих партій порівняно з меншими. Впроваджена електоральна модель призвела до значних деформацій результатів голосування, втрати великої кількості голосів виборців (близько 35%). За результатами виборів 19 вересня 1993 р. до парламенту потрапили 6 партій, найбільші з яких отримали надпредставництво (більший відсоток мандатів, ніж відсоток отриманих голосів). Так, Союз лівих демократів отримав 20% голосів виборців і 171 місце (приблизно 37% від усіх 460 місць) у Сеймі [6, с. 108-109]. Але незважаючи на такі суттєві диспропорції, електоральна система виконала свою основну на той час мету – зупинення фрагментації та стабілізацію політичної системи, адже парламентська більшість була сформована. Таким чином, електоральна система мала суттєвий вплив на політичні процеси під час демократичних трансформацій в Польщі. Контрактні вибори 1989 р. стали важливим етапом еволюційного переходу до мирного утвердження нового політичного режиму. Вибори 1991 р. стали відбиттям закономірної нестабільності та хаотичності новоутвореної системи, а правила виборів 1993 р. повернули партійну систему в прийнятні рамки та забезпечили стабільне функціонування парламенту в політичній системі.

Електоральні системи здатні чинити суттєвий вплив на політичні реалії держави. Важливим є не лише факт проведення чесних виборів як таких, але й те, що вони в будь-якому випадку, незалежно від конкретних результатів волевиявлення, мають сприяти утворенню ефективних владних інститутів. Завдяки встановленню тих чи інших виборчих правил можна конструювати специфіку функціонування та напрямки розвитку політичної системи. При цьому електоральна інженерія може використовуватись як для загальнодержавних цілей, так і стати засобом маніпуляції для отримання переваг окремими політичними силами, тому важливо досліджувати та контролювати цей процес. Вагому роль відіграють виборчі правила під час трансформацій політичних режимів. Вони можуть як сприяти демократичним процесам, так і спричиняти деструктивні наслідки. Аналіз світового досвіду становлення та реформування електоральних систем є невід'ємною складовою розробки ефективної виборчої системи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гроффман Б. Избирательные системы и искусство конституционной инженерии: обзор основных открытий / Б. Гроффман, Э. Рейнольдс // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. – Харьков: Константа. – 2005. – Выпуск 3. – 218 с.
2. Таагепера Р. Описание избирательных систем [Електронний ресурс] / Р. Таагепера, М. С. Шугарт. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/T/1997-3-10-Taagepera_Shugart_Opisanie_izbiratelnix_sistem.pdf.
3. Павлова Л. Реформування виборчої системи в контексті модернізації українського парламентаризму [Електронний ресурс] / Л.І. Павлова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P4.pdf.
4. Антошевський А. Перехід до демократії: аналіз випадку Польщі / А. Антошевський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 373 – 383.
5. Альберський Р. Еволюція виборчої системи Польщі / Р. Альберський // Трансформація в Польщі і в Україні. Вибрані аспекти. – Вроцлав, 2010. – С. 507-521.
6. Переход к демократии стран Центральной и Восточной Европы в сравнительной перспективе / [под ред. А.Антошевского и Р.Хербута; пер. с польского]. – Донецк, Издательство „Донбасс”, 2001. – 302 с.

УДК 324:323.2 (477)

Сербіна Ю.В.

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

СИСТЕМА ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ДОВІРИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Аналізується конфліктний потенціал системи електоральних відносин України, конфлікти, притаманні окремим електоральним циклам трансформаційного періоду, їхній вплив на рівень довіри громадян до виборів. Запропоновано шляхи підвищення довіри до політичної системи шляхом зміцнення системи електоральних відносин.

Ключові слова: система електоральних відносин, електоральний цикл, політичний конфлікт, електоральна культура, когабітація, „критичні вибори”